

Simon Duncan

Az esélyegyenlőség politikájának gátjai az Európai Unióban

1. „Államok feletti feminizmus” avagy „a szárnyaszegett madárka”?

A Római Egyezmény – azaz az Európai Unió (EU) alapító okirata, amit 1957 márciusában írtak alá – 119. cikkelye kimondja, hogy a tagállamok alkalmazzák az „egyenlő munkáért egyenlő bér” elvét. Ez vetette fel azokat a nemi hovatartozással kapcsolatos részkérdéseket, amelyek az általánosabb célokon belül – mint például a gazdasági és szociális haladás vagy az élet-színvonal harmonizációja – fogalmazódtak meg.

A 119. cikkely holt betű maradt az 1970-es évek elejéig. Akkor, a feminizmus második hullámában, az Európai Bíróság egy próbaper kapcsán kimondta a cikkely kötelező jellegét a tagállamok számára. Ennek eredményeképpen három utasítás született (az EU-törvénykezés részeként). Ezek kiterjesztik a 119. cikkelyt az egyenlő bér (1975) 1, az egyenlő bánásmód a munkában (1976) és a társadalombiztosítás (1979, 1984-ben iktatták be) területére is. Később, az 1986-os utasítások kiterjesztették az egységes társadalombiztosítás elvét a magánnyugdíj-biztosításokra és a tulajdonosi alkalmazás eseteire is. 1992-ben előírták a minimális szülési szabadsághoz való jogot is. Az 1989-ben aláírt Szociális Chartában (bár a brit kormány az 1991-es Maastrichti Egyezményben megpróbált ebből kimaradni) ugyancsak megfogalmazódott a férfiak és nők számára biztosítandó egyenlő esély és elbánás elve, nemcsak a fizetett munka tekintetében, hanem az oktatásban, a szociális védelemben és a foglalkozási és családi felelősségek összeegyeztetésének problémakörében is. Ehhez hasonlóan fogalmaz az 1993-as, az európai szociálpolitikáról szóló úgynevezett Zöld Könyv is, amelyben felhívást adtak közre az „új realitás” elismeréséért. Eszerint tudomásul kell venni, hogy a nők dolgoznak és egyúttal háztartásfői szerepet is ellátnak. A tanulmány azt ajánlja, hogy a munkaerőpiac és a szociálpolitika valamilyen kombinációjával alakítsák ki a nők számára a jogokat és a lehetőségeket. Hasonló értelemben határozott az 1994-es, esseni csúcsertekezlet, ahol az EU-Minisztertanács arra a következtetésre jutott, hogy az EU két hosszú távú célja a munkanélküliség elleni küzdelem, valamint a nők és férfiak közötti egyenlő elbánás elvének előmozdítása.

Ennek az utóbbi politikai álláspontnak a legnagyobb részét az Európa Parlament Nők Jogaiért Bizottsága és a Nők Hivatala (Womens's Bureau) is magáévá tette, és elősegítette a megvalósulását. Három akcióprogramot indítottak el (kettő az 1980-as években futott, a harmadikat 1991-ben fogadták el), s ezek lehetővé tették, hogy figyelemmel kísérjék az aktuális politikai határozatok hatásait, a kutatási megbízások kiadását, és hogy javaslatokat fogalmazzanak meg a helyzet javítására. Például az Európai Gyermekgondozási Hálózat (European Childcare Network) – amelyet ugyancsak az akcióprogram támogatott – kimutatta, hogy mit jelentenek Európában a gyermekgondozási szolgáltatások az egyenlő munkaerőpiaci esélyek szempontjából, és megfogalmazott egy indítványt ezzel kapcsolatban (Moss 1990). Az indítvány összhangban van az akcióprogram általános célkitűzéseivel, amelyek szerint „az egyenlő esélyek megteremtésére tett erőfeszítéseket nem tekinthetjük úgy, mint egy speciális, korlátozott hatósugarú politikát, mert ez a politika összhangban van és integráns részét képezi a Közösség gazdasági, szociális és struktúra-politikájának”.

Míndez meglehetősen fontosnak tűnik, ezért új elnevezést is kapott: „álmok fölötti feminizmus” (Hoskyns 1992). Az EU közös elveket vall a nemek egyenlőségéről, törvényesen meghatározza, hogy miként ültethetőek át ezek az elvek a gyakorlatba (az utasításokkal), s létezik egy apparátus, amely végrehajtja ezt a politikát (az Európa Bíróság), valamint megfigyelő, kutató és fejlesztő kapacitással is rendelkezik (Nők Jogaiért Bizottság, Egyenlő Esélyek Részlege, Akcióprogramok). Míndez meglehetősen progresszív például Nagy-Britannia szempontjából, hiszen a három 1970-es utasítás komoly hatással volt a brit 1975-ös, egyenlő bérekről és a nemi megkülönböztetésről szóló törvénymódosításokra (Equal Pay Act = egyenlő fizetésekről szóló törvény, Sex Discrimination Act = nemi megkülönböztetésről szóló törvény). Bár a jelenlegi brit kormány [természetesen a brit baloldali győzelme előtti kormányról van szó – a fordító megjegyzése] legfőbb tevékenysége, úgy tűnik, az egyenlő esélyeket széles körben elterjeszteni kívánó EU-politika gyengítését, késleltetését vagy leállítását szolgálja, az utóbbinak még mindig van hatása az egyenlő esélyekről szóló írásokra és politikai vitákra. A brit kormány például 1994-ben meggátolta annak az utasításnak az átvételét, amely nyolc hónapos fizetés nélküli szabadságot biztosított volna bármely szülőnek az anyasági segélyen kívül, és csak akkor fogadta volna el ezt a változatot, ha a nyolc hónapot csak az anya vehette volna ki! Nem meglepő, ha ez meglehetősen visszas hatást keltett a közvéleményben. Míg a cikkírók a nemi egyenlőséggel kapcsolatos EU-politika korlátairól írtak, látták a haladás lehetőségét is (például Hoskyns 1985, Erberhardt 1986, Cunningham 1992, Meehan 1993).

Ebben az összefüggésben meglepőnek tűnnek a nők munkavállalási helyzetéről szóló, legutóbbi EU-tudósítások. Ezek ugyanis arra a következtetésre jutnak, hogy az egyenlőtlenség nem csökken, inkább az a helyzet, hogy a nők munkavállalási helyzete torzul a férfiakéhoz képest és feltehetőleg rosszabbodik az egységes piac nyomása alatt (lásd Jackson 1990, Cunningham 1992, Borchorst 1994, OECD 1994). Részletesen:

- Az 1980-as években nagymértékben megnövekedett női munkavállalás

elsősorban az atipikus munkakörök betöltését jelenti, s ezek gyakran kevesebb biztosítással, védelemmel és jutalommal járnak.

- E növekedés ellenére a női munkanélküliség nem csökkent, és a hosszú távú munkanélküliség a férfiakénak a kétszerese volt.

- A munkaerőpiac továbbra is erősen szegregált maradt a női és férfi munkák tekintetében.

- Ennek ellenére a nők számára azelőtt biztos munkát jelentő hagyományos női munkahelyek, mint a mezőgazdaság, a textilipar, az élelmiszeripar, az irodai és szociális szolgáltatások erodálódtak a munkahelyek átstrukturálódásával.

- Egy kettős munkaerőpiac látszott körvonalazódni, ahol a nők, az etnikai kisebbségekkel és a volt EU-migránsokkal együtt alkották a perifériális munkaerőt.

- Paradox módon a férfiak voltak azok, akik képesek voltak megfelelni a „flexibilis munka” követelményeinek, mind a belső piacokon, mind a külsőkön. A nők „inflexibilisek” vagy immobilok maradtak, mivel ők voltak a család ingyenes gondozói és a házi munkák elvégzői.

- Az egységes piac 1993-tól tovább polarizálja a helyzetet. Az előnyös helyzetű régiók, szektorok és társadalmi csoportok nyertek a legtöbbet az egységes piac létrehozásából. Míg néhány nő – különösen a magasan iskolázottak – számára az egységes piac előnyöket jelentett, a legtöbb nő egyre rosszabbul járt.

- A nemi hovatartozás szerinti polarizálódás az 1980-as években tovább erősödött. Az egyenlő esélyeket biztosító átfogó politika hiányában, anélkül tehát, hogy egy ilyen koncepció csökkentené a társadalmi, kulturális és ideológiai különbségeket, valószínűsíthető, hogy továbbra is inkább a nőknek kell vállalniuk a családi kötelezettségeket, és a férfiak lesznek azok, akik a legtöbbet nyernek a szabad belső piacból.

Feltehetően az ehhez hasonló trendek miatt írta Hoskyns (1992:21), hogy bár az EU szociálpolitikáján belül ez az egyik legjobban kidolgozott rész, az EU egyenlő esélyek politikája mindig is „szárnyaszegett madárka” volt, ha összevetették – mondjuk – a gazdasági integráció üzleti politikájával. Eből az következik, hogy az „állam fölötti feminizmus” csak valamiféle kiakart, az EU egyenlő esélyek politikája inkább „nagyszabású fikció” és illúzió, ahelyett, hogy valóban csökkentené a nemi különbségekből fakadó egyenlőtlenséget (Meehan 1993:118).

Természetesen úgy is lehetne érvelni, hogy a nemi különbségekből fakadó egyenlőtlenségek még rosszabbak lennének, ha nem lenne az EU egyenlő esélyek politikája. Meehan (1993) érvei szerint még ha igaz is, hogy az egyenlőségi politika önmagában „fikció”, a meghozott intézkedések mégis csak biztosíthatják azokat a lehetőségeket, amelyek a nőknek nagyobb politikai hatalmat és nagyobb cselekvési szabadságot jelentenek. Ezenkívül – folytatja – az egyes politikák részben a dolgok tartalmára irányulnak, és az ezekből következő, akár fikciónak nevezhető intézkedések mégis megváltoztathatják a dolgok megítélését (Meehan 1993:118). Az is nagyon fontos, hogy ne mosódjanak egybe a politika következményei azokkal a szocioökonomiai változásokkal, amelyeket nem ez a politika eredményezett. Például, a flexi-

bilis munkák elterjedését jelző európai trend – amely gyakrabban érinti a nőket, többnyire negatív értelemben – a munkaadók azon stratégiájából következik, hogy megfelelő választ adjanak a nemzetközi munkamegosztásban lezajlott változásokra. Az állami politika, beleértve az EU-politikát is, legfeljebb javíthat valamit ezen, esetleg némi védelmet jelenthet a munkavállalók számára. Egy nemrég napvilágot látott OECD-jelentés (1994) szerint az egyenlő esélyek politikája önmagában ugyan nem elegendő a nemek egyenlőségének létrehozásához, de mégis szükségesek ezek az intézkedések (Hakim 1995a). Az az állítás, hogy szakadék van az EU egyenlő esélyekről szóló politikai retorikája és a valóság között, mindenképpen figyelmet érdemel. Jelen cikk ennek fényében vizsgálja az EU egyenlő esélyek politikájának korlátait. A vitának három szintje van, ezek mindegyikével külön foglalkozik a dolgozat:

1. Az EU törvényi és egyenlő esélyeket érintő reformjai nem megfelelőek, nem elégségesek még saját maguk terminológiája szerint sem, mert ezek „férfiak szabályai a nők jogairól” (Hoskyns 1992:22).

2. Az EU politikai és gazdasági elveiben nagyon fontos szerepe van a nemek kérdésének.

3. Az EU nem foglalkozik a nemi hovatartozásból fakadó egyenlőtlenségekkel. A nőket már eleve különbözőképpen kezelik, mind az egyes piacokon, mind a tagállamokban. Ez a társadalmakban mélyen beleivódott, ám az egyes régiókban különböző szemléletet jelent.

2. Az EU egyenlő esélyek politikájának gyengesége – férfiak szabályai a nők jogairól

Megvalósulások

Az EU egyenlő esélyek politikájának gyengéi – még saját megfogalmazásai szerint is – további két kategóriára bonthatók: a megvalósulások, illetve az elképzelések gyengéire. Először a megvalósulásokat vegyük szemügyre. Tagadhatatlan, hogy az EU nagy eredményeinek tekinthető a formák hasonlósága a nők helyzetének törvénykezési birodalmában. De a forma lehet névleges, és a törvényes nem jelent feltétlenül mindig valódit. Az első gond, hogy az EU-politika csak a nemzeti kormányokon keresztül valósulhat meg. A nemzeti politikai irányvonalak pedig erősen különböznek a nők jogainak megítélésében. Nagy-Britannia például meglehetősen ellenséges volt az 1980-as évek során, de általában a többi kormány sem árult el túl nagy lelkesedést az egyenlő esélyek politikájával kapcsolatban. Sőt, Hoskyns (1992) szerint a nemzeti kormányok nem fogadják el az irányelvek betartásának gyakorlati következményeit, ez egyenes következménye a vezetés – többnyire csupán formális egyenlő esélyeket illető – „kirakatpolitikájának”. Jóhiszeműek, és bár nem érzik magukra nézve kötelezőnek a szabályokat, örülnek az „egyenlőség” – igaz, csupán a minimális standardoknak megfelelő – létrejöttének. Az EU-irányelvek törvényességi helyzete kibúvót ad ezeknek a kormányoknak, mert az irányelvek csak az elérendő eredmények vonatko-

zásában jelentenek valamiféle kötöttséget. De hogy ezeket az eredményeket hogyan érik el, az az egyes országok döntésein múlik. Hoskyns és Luckhaus (1989) például kimutatta, hogy a brit kormány miként tudta egy irányelv szellemében a lehető legalacsonyabb szinten teljesíteni az elvárásokat. Az 1978-as irányelv a társadalombiztosítási rendszerek egyenlő kiterjesztését írta elő. A brit kormány ezt úgy alkalmazta, hogy – a gyakorlatban – a házas és valakivel tartósan együtt élő nők továbbra is megkülönböztetett helyzetben maradtak, mert az egyik ellátást – a kifejezetten diszkriminatív rokkantsági ellátást (néhány átdolgozási kísérlet után) – egyszerűen elvetették. Helyébe a súlyosan sérültek ellátása lépett, amely a szóhasználatában ugyan már nem volt diszkriminatív, de gyakorlatilag semmiben nem különbözött az előzőtől, mivel a házas és együttélési kötelékben élő, gondozást végző nőket többnyire ugyanúgy kizárta az ellátásból. Ehhez hasonlóan a kiegészítő segélyekről szóló törvényjavaslat módosítása során a nemi hovatartozás szempontjából semleges nyelvezetet használt, de gyakorlatilag többnyire mégis kizárta a nem fizetett háztartási munkát vagy a gyereknevelést végző nőket ebből a formából is. A társadalombiztosítási rendszerben a közvetlen diszkrimináció ma már törvényellenes a közösségi törvénykezés értelmében, de helyébe a közvetett diszkrimináció lépett.

A fentiekhez hasonlóan a nemzeti kormányok határozottan elutasították, hogy többet fogadjanak el a nők érdekében hozott EU-törvénykezésből, kivéve talán a néhány gyengített formulát. Ez a negatív megközelítés természetesen tükröződik az EU Minisztertanácsában is, amely az EU végrehajtó csúcsszerve. Ehhez hasonlóan a COREPER (az apparátus, amely a Minisztertanácsot szolgálja ki), azzal az átlátszó ürüggyel, hogy a nemzeti érdekeket is védeni kell, az új bizottsági törvénytervezeteket már csírájában megfojtja. Maguk a nők nyilvánvalóan hiányoznak ezekből a kulcsfontosságú EU-intézményekből. Az Európa Parlament Nők Jogaiért Bizottsága, amely igyekszik nyomást gyakorolni azért, hogy az egyenlő esélyeket minél magasabb szinten valósítsák meg, mindössze véleményezési jogkörrel rendelkezik, és semmiféle törvénykezési jogköre nincs.

A két első Egyenlő Esélyek Akcióprogramban az új irányelvekre tett javaslatok sorsa jól mutatja a nemek egyenlősége iránti érdektelenséget. Javaslatok születtek az önálló munkavállalók, a részmunkaidőben dolgozók és a szülőkként munkát végzők egyenlő kezeléséről szóló irányelvre, és javaslat született egy második irányelvre is, amely az EU társadalombiztosítási törvénykezésének megerősítését lett volna hivatva szolgálni. Mire azonban ezek a javaslatok elérték a Minisztertanácsot, már meglehetősen lecsupaszodtak. Ezután a Tanács alapvetően az egyetértését fejezte ki a javaslatokkal kapcsolatban, de többnyire olyan határozatokat fogalmazott meg, amelyek csak semmire nem kötelező ajánlások voltak, s ezután rendre megakadályozták, hogy a javaslatok bekerüljenek a további törvénykezési folyamatba, és mindig elnézték, ha a tagországok nem tartották be az ajánlásaikat. Mindössze egy kis hatósugarú vizsgálatra került sor. A brit kormány vezető szerepet vitt ebben az ellenállásban, és újfent megakadályozta az 1993-as szülői szabadságra vonatkozó irányelv kiadását (Erberhardt 1986, Rutherford 1989 a szülői szabadságról, és Hoskyns 1985 magáról a nehézkes törvénykezési el-

járásról). Nemrégiben az Európai Gyermekgondozási Hálózat, amelyet a Nők Hivatala hozott létre 1986-ban, a második akcióprogram részeként a Nők Jogaiért Bizottság (Women's Rights Committee) támogatásával javaslatot tett arra, hogy az EU országaiban legyen valamiféle irányelv a gyermekgondozás kereteivel kapcsolatban. A nők munkavállalásának lehetőségeit alapvetően meghatározza az adott helyen levő gyermekgondozást kínáló szolgáltatások minősége. Ezek meglehetősen nagy különbségeket mutatnak a tagországok között (Moss 1988, 1990). Újfént egy semmire nem kötelező ajánlás született 1991 júliusában a Minisztertanácsban, amelyet ezután többnyire sehol sem vettek figyelembe (Edwards–McKie 1993). Jellemző, hogy amikor 1992-ben bevezették a minősített többségi szavazást az EU Minisztertanácsában, abból a megfontolásból, hogy az egyes államok vétői ne akadályozzák meg a Minisztertanács kezdeményezéseit, a szociálpolitikai szerződésekkel kapcsolatban – amelyek az alkalmazottak érdekeit és jogait is tartalmazzák – nem alkalmazták a megállapodást. Névtelen szavazásra lenne szükség ezen a területen, ahol olyan kérdésekben kell döntéseket hozni, mint a szülői szülési szabadság vagy a részmunkaidőben dolgozók jogai. Ezek központi kérdések az alkalmazottak egyenlő esélyeivel kapcsolatban.

Az Európa Bíróság az utolsó hely, amely megerősíti az egyes intézkedések hatását, vagy a kedvezőtlen hatásokat javítani tudja. De valójában ez a szervezet is gyengébb annál, mint ahogy az a formális felépítéséből következne. Először is nagyon bonyolult egy bürokratikus és hierarchikus szervezetben megkeresni az egyes nőknek vagy női szervezeteknek az igazságukat. (Az Európa Bíróság legalább annyira nehézkes ebből a szempontból, mint az egyes tagországok bíróságai.) Másodsor, még olyankor is, ha beadják a keresetüket, az Európa Bíróság szabályaiából az következik, hogy a panaszt benyújtó országában működő szervezetek sajátos technikai részleteivel foglalkoznak. Így természetesen nem lehet a nemi hovatartozással kapcsolatos törvényi szabályozások valamiféle átfogó jogrendszerét megalkotni. Az Európa Bíróság nem ítékezhet az EU törvényhozási folyamatáról sem, csak azokkal az intézkedésekkel kapcsolatban hozhat bármilyen döntést, amelyről úgy gondolják, hogy közvetlen hatással van az adott ügyre. Ez már jó előre kizár sok egyenlő esélyekkel kapcsolatos törvényt. Végezetül az európai ítéleteket az adott tagországok intézményei hajtják végre. Az Európa Bíróság állást foglalhat bármilyen közösségi törvénnyel kapcsolatban, de az egyes nemzeti intézmények alkalmazzák a törvényeket. Például Hoskyns és Luckhaus (1989) szerint a Brit Legfelsőbb Társadalombiztosítási Bíróságnak és a társadalombiztosítás főfelügyelőjének értelmezései eltérnek az Európa Bíróságétól, sokkal diszkriminatorikusabbak ennél. Mindezek miatt a Bíróság beavatkozásai ugyanúgy „lefelé” nyomhatják a dolgokat, mint az EU-törvénykezés. Például a Bírósági szabályozás a nyugdíjkorhatár egységesítéséről, úgy tűnik, olyan helyzetet idéz elő, hogy a nők nyugdíjkorhatára általában csökken és a férfiaké általában emelkedik! (*The Guardian*, 1994. szeptember 29.)

Elképzelések

Az EU-nak az egyenlő esélyek politikájáról szóló elképzelései ugyancsak behatároltak. Hoskyns (1992) szerint ez az általános érdektelenséget tükrözi a nemi hovatartozással kapcsolatos kérdések iránt. Ugyanakkor az egyenlőségi elv nem a nők jelenlegi egyenlőtlen helyzetére és az ezzel kapcsolatos pozitív cselekedetek szükségességére utal. Például a társadalombiztosítási rendszerekben az egyenlő részesedés elve csak azok számára jelent egyenlőséget, akik már amúgy is egyenlő helyzetben voltak. Mivel a férfiak és a nők helyzete ritkán egyenlő a munkahelyeken vagy a családban, a közvetlen megkülönböztetés eltörlése a társadalombiztosítási formulákból csak nagyon kis mértékben csökkenti a nők körében a szegénységet (Millar 1989). Másfelől az EU-politika csak a munkavállalókkal foglalkozik. Ezért ez inkább erősíti, mint gyengíti a köz- és magánszféra szétválasztását, és a fizetett és fizetetlen munka közötti különbségtételt, amely az elsődleges oka a nők egyenlőtlen helyzetének. Végezetül, a döntéshozatali folyamat hierarchiája és a nyitott demokratikus struktúrák hiánya megnehezíti a nők számára, hogy valódi befolyást gyakoroljanak a dolgok kimenetelére. Az EU-politikában uralkodó szemléletmód a nemi vonatkozásokkal már eleve megterhelt „kemény” gazdasági megközelítésé, ahol a férfiak és a férfiak érdekei az igazán fontos tényezők (lásd 3. fejezet). A rendelkezésre álló adatok szerint elképzelhető, hogy az EU intézményei időnként legitimációs eszköznek használják a nemek egyenlőségének hirdetését, hogy az „Európa” eszmét népszerűbbé tegyék, és ezek a megfogalmazások bizonyos értelemben a „szociális lelkiismeret” megnyilvánulásai is voltak (Cunningham 1992). Szükségessé vált, hogy megtöltsék ezt a „lány” megfogalmazást olyan akciótervekkel, amelyek sokkal radikálisabbak. Néhány kormány, mint az Egyesült Királyságé is, a „szabályozások” ellenzésével elvileg is ellene fordulhat ennek a retorikának. Az EU-törvénykezés rugalmassága a Határozatok, Ajánlások, Vélemények, azaz az úgynevezett „lány törvények” rendszerével (amelyek nem kötelezőek, az egyes országok bíróságai és legfelsőbb bíróságai csak akkor használják ezeket az elveket, ha megfelelőnek tartják az interpretációik kidolgozásánál), könnyen kibúvót találnak. A retorika igényeinek megfelelően nem kell a törvényi kötöttségeknek megfelelni.

Lehetséges azonban, hogy ezek a korlátozások az EU saját egyenlő esélyek politikájára is vonatkoznak. Az EU egyik vezető szociálpolitikusa (Pdraig Flynn) nemrég kiadott egy Zöld Könyvet az európai szociálpolitikáról, amely az 1990-es évek végének szociális akcióprogramjai alapjául szolgált. Felismerve, hogy az „európai szociálpolitika kritikus szakaszához érkezett”, az egyik alapvető kérdés „az egyenlő esélyek, amelyek nélkül az európai demokrácia elakad”. Az EU egyebek közt azt az „új realitást” is elmulasztotta felismerni, amelyben a nők fizetett munkavállalók és egyben fizetetlen házimunkát végzők, és nagyon gyakran férfi nélküli családok családfői. Egy kiegyensúlyozottabb társadalmi helyzet létrehozásához a három legfontosabb megoldandó kérdés: a foglalkozási és családi feladatok összebékítése, a munkaerőpiac szegregációjának megszüntetése és a nők fokozott részvétele a döntéshozatali folyamatokban. Továbbá „elengedhetetlen, hogy az »egyenlő

munkáért egyenlő bért» alapvető joga teljes mértékben megvalósuljon a közösségben” (minden idézet a CREW Reportsból, 1993). Ez a forgatókönyv az EU egyenlő esélyek politikáját egy „magasabb szintű” vagy „maximalista” irányba mozdítaná el (Cunningham 1992), amely elismeri, hogy a nők és a férfiak nincsenek azonos helyzetben, és ezért szükséges valamit tenni a változásért.

A fentiekben bemutatott az EU nőpolitikájának korlátait, és sajnos mindezek miatt kételkedhetünk annak valószínűségében, hogy ez a program valaha is megvalósul. Az is érdekes, hogy a nemek egyenlőségét viszonylag kedvezően kezelő program annak az elnöknek (Padraig Flynn) a hivatalos írásában jelent meg, akinek az egyenlőséggel kapcsolatos hitelét erősen megkérdőjelezték az Európa Parlament női résztvevői (miniszterként ugyanis ő volt a felelős azért, hogy egy 13 éves megerősökolt ír kislány nem vetethette el a gyereket). Elképzelhető, hogy az EU szociálpolitikájáért felelős körökben könnyebben lehet befolyást szerezni, ha valaki egy viszonylag haladó álláspontot fogalmaz meg az egyenlő esélyekkel kapcsolatban – de az Európa Parlament Nőbizottsága (European Parliament Women's Committee) ezt a taktikát inkább kirakatnak tekinti, mivel ismeri az egyenlő esélyek megvalósításáról szóló fentebb ismertetett EU-anyagokat, és a bizottsági elnök saját korábbi álláspontját az írországi, nemekkel kapcsolatos politikáról. Ez a közjáték ismét arra hívja fel a figyelmünket, hogy milyen nagy a szakadék a politikai retorika és a valódi politikai cselekedetek között. De még ha irányelv is lenne ebből a programból, továbbra is komoly indokaink vannak, hogy kétségbe vonjuk a hatékonyságát. Ezekről az indokokról lesz szó a következő két fejezetben.

3. Az EU nemi kérdésekkel megterhelt alapjai

Az EU egy gazdasági csoportosulásból nőtt ki, és eredetének ez a vonatkozása még ma is meghatározó. A nemek egyenlősége itt nem elsőrendűen fontos kérdés. Ha egyáltalán szóba kerültek az egyenlő esélyek, többnyire akkor is csupán a nemi szerepektől nem befolyásolt, gazdasági nézőpontból vizsgálták a témát. Ezt tovább is erősítette az EU-ban egyrészt a domináns kereszténydemokrata szemlélet, másrészt a konzervatív jóléti állam paradigmája. Ezek a hagyományos „férfi kenyérkereső–háztartási munkát végző nő” családi formából indulnak ki. A szubszidiaritás politikai-adminisztratív elve azon alapszik, hogy a nők elsősorban házi és gondozói tevékenységet végeznek. Végezetül: az EU-n belül uralkodó szemlélet általában is kizárja a női érdekeket. A későbbiekben erre még visszatérek.

Az EU gazdasági alapja

Az első pillanatban meglehetősen fontos kezdeményezésnek, sőt talán úttörőnek tűnik, hogy már 1957-ben belefoglalták a Római Egyezmény 119. cikkelyébe a nemek egyenlősége, az „egyenlő munkáért egyenlő bért” elvét,

egy határozat elfogadásával. Ha azonban alaposabban megvizsgáljuk az egyezményt (Hoskyns 1992), azt látjuk, hogy a nemi egyenlőség felvetésének bármifajta ötlete szándékolatlan volt. Először is azért, mert a nők fizetése teljesen marginális kérdésnek tűnt, csak adunak használták az egyezmény megkötéséhez. A központi, gazdasági kérdésekben nagyon nehéz volt kompromisszumot kötni, és a nemi szerepek iránt egyébként teljesen érzéketlen tárgyalópartnerek is csupán aduként használták a tárgyalások során a nők bérezésének kérdését. Másodsor – és talán ez a legfontosabb – az egyenlő bér nem egyenlőségi kérdésként merült fel. Inkább egyszerűen arról volt szó, hogy a tagállamok közötti verseny ne torzuljon azáltal, hogy a nőket a férfiaknál alacsonyabb bérekkel alkalmazzák. Ez alapkérdés volt a francia tárgyalók számára, akik attól féltek, hogy lemaradnak a versenyben, mert a francia nőknek a férfiakéhoz képest viszonylag magas volt a fizetésük (névértékben azonos volt a férfiakéval, ez azonban természetesen nem jelentette azt, hogy a gyakorlatban is azonosak lettek volna a bérek), míg a többi országban sokkal nagyobb volt a különbség a férfiak és a nők fizetése között. Mint Meehan (1993) rámutat, ez volt az egyik legfőbb oka a 119. cikkely megalkotásának. A későbbi események fényében az is érdekes, hogy ez volt az egyik ok, amiért az Egyesült Királyság 1962-es felvételi kérelme meghíúsult.

A téma az EU története kapcsán végig terítéken maradt. A társadalombiztosítási rendszerekben rejlő érdekkülönbségeket inkább abból a szempontból tárgyalták, hogy azok mennyiben gátolhatják a szabad mozgást. A Szociális Charta – ehhez teljesen hasonló módon – ugyancsak inkább „a szociális leértékelés” (vagy pontosabban a „szociális dömping”) megakadályozásának szükségességével foglalkozott a „monetáris leértékelés” alternatív lehetőségeként. Más szóval arra irányult, hogy az alacsonyabb szociális ellátást ne lehessen felhasználni a piaci szereplők kedvezőtlen piaci helyzetének más módon való kompenzálására (és ami a brit kifogást illeti, ez természetesen csak a szociális leértékelés konzerválásának kívánságát mutatja, amelynek érvényesítése elsősorban a nőket érinti, akik a leértékelt munkaerő zömét alkotják). Így nem meglepő, hogy a nemek egyenlőségének kérdését nem tárgyalták sem az Egységes Európai Törvény előkészítése során, 1987-ben, sem az Egységes Piac 1993-as törvénybe iktatásakor, de még csak meg sem említették ezt a nemekkel kapcsolatos nézőpontot a deliberációs törvényekhez vezető alkuk során. A Cecchini csoport egyik tagja (amelyet az Európa Bizottságban azért állítottak fel, hogy elősegítsék a folyamatot, és amely 1988-ban egy igen fontos jelentést tett közzé) kifejezésre juttatta nem éppen hízelgő véleményét az EU nemi hovatartozás iránti vaksággal megvert, csupán gazdasági szempontokban gondolkodó hangadóról. Amikor kijelentéséről kérdezték, azt felelte: „a nők képviseletének, vagy a nőknek mint külön kategóriának a megjelenítése soha nem merült fel munkánk során. Nem ez volt a célunk”. Valóban, a szociálpolitikai kérdéseket nyilvánvalóan figyelmen kívül hagyták.

Az EU vezető személyiségei azzal érveltek, hogy a szociálpolitikáról, amelybe a nőkérdés is beletartozik, akkor kellett volna tárgyalni, amikor az alapvető gazdasági egyezményeket megkötötték – ez volt a célja a Szociális

Chartának. De az EU politikacsinálóiak a nemi hovatartozással kapcsolatos kérdések iránti vaksága a Szociális Chartában megsokszorozódott. A Chartában „a dolgozók alapvető szociális jogai” vannak lefektetve, nem az állampolgároké. Így lehetséges, hogy míg a munkavállalók szabad mozgása az EU-n belül szavatolt, semmiféle javaslat nem született arra nézve, hogy a gyermekellátások hiányai következtében fellépő kötöttségek ellen hogyan lehetne tenni valamit. Ez abból következik, hogy az EU alapvetően gazdasági csoportosulás, az emberek itt nem állampolgárok, hanem dolgozók, a két „szociális partner” pedig a munkás és a tőkés. Ezt a helyzetet az Európa Bíróság meg is erősítette, amikor kategorikusan megállapította, hogy a két társadalombiztosítási „Irányelv” közül egyik sem szándékozik a nemek egyenlőségével foglalkozni, csak a férfiaknak és a nőknek mint munkavállalóknak a helyzetével (Meehan 1993). A nők csak akkor számítanak, ha „rendes” munkavállalók, vagyis a férfiakhoz hasonló módon teljes munkaidős, fizetett alkalmazottak, holott nyilvánvaló, hogy ez nem jellemző a nőkre (és egyre kevésbé jellemző a férfiakra, lásd Hakim 1990, Jackson 1990). Világos azonban, hogy a nők szabad munkavállalása, szabad költözködése erősen függ a közsféra kiépítettségétől, attól, vajon tudnak-e számukra gyermekellátást és megfelelő munkaalkalmakat nyújtani. A gyermek-, rokkant- és idősgondozás hasonló színvonalú és költségű, erőteljes kiépítettsége nélkül az EU országaiban a nők hagyományos házimunkáikhoz lesznek láncolva, a „szabad” belső piac csak a férfi munkavállalók számára jelent kedvező lehetőséget. A termékenység és a gondozási szektor kérdései nem szerepelnek azokon a tárgyalásokon, amelyeket a nemi hovatartozás iránt érzéketlen résztvevők folytatnak a munkaerő mobilitásáról. Az Európa Parlament bírálta ugyan a Szociális Chartát, s részben azért, mert hiányoztak belőle azok az egyenlőségi kérdések, amelyek korábban már felmerültek az EC összefüggéseiben. Meehan (1993) szerint a Szociális Charta inkább visszalépést, mint előrehaladást mutatott ezekben a kérdésekben. A nemek egyenlőségéről általánosításokat találunk benne, de ez pusztá szócéplés marad, hiszen valódi, gyakorlati megoldást alig sikerült kialakítaniuk.

Az EU uralkodó politikai paradigmája

A közgazdászok azon feltételezése, hogy az EU-t valójában férfi munkavállalók népesítik be, az uralkodó politikai paradigmából következik. A hat alapító államban kereszténydemokrata pártok voltak uralmon az 1950-es és '60-as években. Ez központi jelentőségű kérdés abban, amit Esping-Andersen (1990) „konzervatív jóléti rendszernek” nevezett. Németország, amely vitás kérdések esetében kétségtelenül az EU meghatározó hatalma, ennek a rendszernek az archetípusa. Németország azt hangsúlyozza, hogy a jóléti államot a státuskülönbségek fenntartására kell használni, s ha az szükséges, akkor akár a piac működésmódjába is beleavatkozva (lásd Borchorst 1994). E kérdések nagy részét a nemi hovatartozásból fakadó különbségek fenntartása alkotja. A szociális állampolgárságot egy feleség vagy anya által támogatott férfi munkavállaló helyzeteként értelmezik. A nők társadalmi helyzete esze-

rint csak a családi helyzetük szerint értelmezhető, és erősen függ azokétól a férfiakétól, akik sokkal közvetlenebb kapcsolatban állnak a piaccal és az állammal. Az adó-, a jóléti és családi politikák is ugyanebbe az irányba hatnak. Azt is feltételezik, hogy a jóléti államokban a kölcsönös felelősségérzet és a szolidaritás támasztékot nyújt polgárainak. Az előfeltevés az, hogy azoknál a legnagyobb a felelősségérzet, akikhez a szükségét szenvedő egyén a legközelebb áll. A gyakorlatban természetesen ez a nőket jelenti. Az Európa Bíróság, úgy tűnik, ismét támogatta ezt az álláspontot egy megjegyzésében. Ezt ahhoz a hatásvizsgálathoz fűzte hozzá, amely az 1976-os Egyenlő Elbánás Irányelve alapján vizsgálta, hogy változott-e az irányelv alapján a családi felelősségvállalások megosztása. Úgy tűnik azonban, a hatás inkább fordított volt, azaz felerősödtek a társadalmi helyzetből fakadó különbségek, a különböző nemű embereket nem kezelik egyenlő mércék szerint. Míg a létrejövő jóléti rendszer többé-kevésbé bőkezű lehet – például Hollandiában magas szintű juttatások vannak –, ezeket a hagyományos nemi szerepek szerint osztják el, következésképpen a jóléti rendszer tartósítja ezeket a viszonyokat. Hollandiában ezért alacsony a női munkavállalók aránya, a nyugat-európai államokban itt dolgoznak a legtöbben részmunkaidőben.

Nagy-Britannia, Írország és Dél-Európa kívül állnak ezeken a jóléti rendszereken, és mint viszonylag új EU-tagoknak kisebb a befolyásuk a szociálpolitikai paradigma alakítására. Akárhogy is, Nagy-Britannia „liberális állami jóléti rendszere”, amely szabad választást enged a nőknek abban, hogy munkavállalók legyenek-e vagy anyák (bár megfelelő támogatás, azaz gyermekellátási rendszerek és gyermekgondozási segély nélkül), nehezíti egy ilyen döntés meghozatalát és nem segíti elő a nemek közötti egyenlőséget. A gyakorlatban Britannia válasza a visszahúzódság (mint a Szociális Charta esetében). A dél-európai államokban és Írországban sem más a helyzet (Olaszország részben kivételt képez, hiszen egyike volt az alapító államoknak). Itt erős és előre kiépített jóléti rendszerek nélkül, gazdaságilag a perifériára szorultán nincs alternatívája ennek az uralkodó „konzervatív állami jóléti rendszernek”, amely az EU központjára olyannyira jellemző. Érdekes ebből a szempontból, hogy a dél-európai országok szociális attitűdjei – különösen Spanyolországban és Portugáliában – sokkal progresszívebbnek tűnnek, mint a konzervatív magnak számító Németországban. Ez talán azért van így, mert az állam és az egyház szétválasztása és a szociális értékek felszabadítása 1974-re ezekben az országokban a diktatúrák alóli felszabadulást is jelentette. Az aktuális szociális ellátások azonban kezdetlegesek maradtak, a nők helyzete általában nem javult annyira, mint ahogyan az attitűdökből következhetett volna. Sok nő a kiterjedt nagycsaládi rendszerek kapcsán kedvezményezettje a jóléti szolgáltatásoknak, de egyúttal fizetett alkalmazott is, gyakran a kevés védelmet nyújtó informális gazdaságban. A munkavállalók közötti arányuk viszonylag magas (különösen Portugáliában), többnyire a hagyományos családi mezőgazdasági vállalkozásokban. Inkább a kis számú magasan iskolázott nő az, aki nyer ezekből az attitűd-változásokból. Nem meglepő, hogy ezekben a nyugati országokban (Olaszországot is beleértve) a legalacsonyabbak a termékenységi mutatók (Svédországban a legmagasabb). Dánia „szociáldemokrata jóléti állami rendszere” kivételnek számít az EU-ban. Pél-

dául a két év alatti gyereket nevelő anyák részvétele a munkaerőpiacon magasabb, mint a gyermektelen nőké, és nagyon közeli a férfiak arányához. A nők függetlenek az adó- és az ellátási rendszerek tekintetében is. Mind ez idáig azonban a nők társadalmi szerepvállalásának dán modellje nem gyakorolt jelentős hatást Európa többi államára. Inkább az a helyzet, hogy a dán női szervezeteknek gondot okoz: hogyan őrizzék meg kedvező helyzetüket egy számukra kedvezőtlen EU-környezetben. Az 1992-es és 1994-es népszavazási kampány (a Maastrichti Szerződés elfogadásáról) egyik lényeges pontja volt a fenti kérdés.

Finnország és Svédország 1995-ös EU-csatlakozása talán oldja az uralkodó konzervatív kereszténydemokrata paradigma túlsúlyát, vagy – és ez a lehetőség legalább annyira valószínű – Svédország és Finnország azt fogja látni, hogy a konzervatív szellem előnti az univerzalisztikusabb jóléti államait, s ezt Ausztria csatlakozása is felerősíti. Ennek már voltak jelei, mint például a társadalombiztosítási rendszerek „európaizálódása” mind Finnországban, mind Svédországban (Kangas 1994). Ezenkívül, a hagyományos szociáldemokrata gazdasági célok: a teljes foglalkoztatottságot, a jövedelmi különbségek csökkentését és a közsféra kiterjesztését – amelyek a nők számára viszonylag kedvezőek voltak – 1990 óta jelentős mértékben visszafejlesztették, valószínűleg az alacsony inflációval, a közsféra megszorításával (mint a gazdasági növekedéshez vezető úttal) helyettesítve, összhangban az EU-normákkal. Ez az út azonban sokkal kedvezőtlenebb a nők számára (Gonäs 1992). Bizonyára a legtöbb feminista szervezet mind Svédországban, mind Norvégiában (mint ahogyan korábban Dániában is) ellenezte az EU-csatlakozást az ehhez hasonló félelmek miatt.

Szubszidiaritás

Az EU uralkodó politikai paradigmájában rejtlő, a nemi hovatartozással kapcsolatos kérdések 1991-ben, a Maastrichti Szerződésbe beiktatott szubszidiaritás-elvben jelentek meg. A szubszidiaritás egyebek közt a felelőségek megosztására, a decentralizált szervezésre hívja fel a figyelmet. Az elv célul tűzi ki, hogy soha ne bízzanak meg nagy szervezetet olyan munkával, amelyet egy kis szervezet is el tud végezni. Jellemző, hogy a szubszidiaritás elve főként a szociálpolitikában jelenik meg: az EU központi, gazdasági érdekelt-ségű magja szilárdan univerzalisztikus marad. Ez természetesen a semmire nem kötelező „puha törvénykezést” részesíti előnyben a kötelező törvények alkotásával szemben. A szubszidiaritás fenti értelmezésében a szociálpolitikák megtarthatják nemzeti szuverenitásukat. A brit konzervatív kormány például arra használta fel az elvet, hogy megtarthassa maradékelvű jóléti rendszerét (ez jellemző a liberális állam jóléti rendszerére), ellentétben az EU-ban uralkodó, szolidarisztikusabb, konzervatív paradigmával. A brit ellenzék a szociális jogok részmunkaidőre való kiterjesztését vagy a mindkét szülőnek egyformán járó szülési szabadságot követelte (de ne feledjük, hogy a korábban már kifejtett „szociális leértékelés” lehetősége is létezik). A szubszidia-

ritás ilyesfajta megközelítése továbbra is szálla lesz az EU-politikusok szemében, de ezzel talán előbbre jut az egyenlő esélyek ügye.

A szubszidiaritás elve azonban sokkal többet tartalmaz a nemzeti szuverenitás megőrzésének pragmatikus módszerénél és a vitás kérdések hatásának csökkentésénél (lásd Doogan 1992). A társadalomnak mint organizmusnak az alapvető elvére is utal, amelyet először a katolikus egyház vetett fel. Mivel a katolikus egyház nagy befolyást gyakorolt a konzervatív jóléti államokra, következképpen ezt az elvet is befoglalták az állami jóléti politikába és végül az EU elvei közé is bekerült. Az 1931-es *Quadragesimo Anno* című enciklika szerint, melyben XI. Pius pápa kodifikálta a szubszidiaritás elvét, a társadalmi cselekedeteket mindig a gyakorlathoz legközelebbi szinten kell végrehajtani. Továbbá, mivel a „szociális vállalkozásoknak” (mint amilyen az EU is) kötelességük „segíteni a társadalom tagjait”, a szerződéseknek mindig valamifajta kiegészítő, kisegítő formát kell öltetniük a már korábban is létrejött formációkhoz képest, különösen ott, ahol a társas kapcsolatok és kölcsönös felelősségek hálózatáról van szó. Csak ha a már meglévő hálózatok nem képesek megoldást nyújtani, akkor kell egy következőnek átvennie a felelősséget, egy magasabb szinten. Az enciklikát utóbb újrafogalmazta II. János Pál, 1981-ben és 1991-ben. A pápa meglehetősen kritikus a szociáldemokrata jóléti állammal szemben, amely szerinte „az állam valódi feladatait nem jól értelmezi... a szubszidiaritás elvét tiszteletben kell tartani, egy magasabb szervezetségű közösségnek nem szabad beleavatkoznia egy alacsonyabban szervezett közösség belső életébe... inkább támogatnia kell azt abban az esetben, ha erre szüksége van” (II. János Pál, idézi Borchorst 1994). Ahogyan Borchorst rámutat: a katolikus szociális doktrína bizonyos részeit az EU nem fogadta el (nevezetesen a családi munkabér ötletét, ahol a nőknek az otthon körüli teendők maradnának a kötelességei, bár ez mind a mai napig preferált a konzervatív, az „erős kenyérkereső” elvét valló jóléti államokban, mint amilyen Németország). A szubszidiaritás elve azonban központi kérdéssé vált, amikor az állami beavatkozási módok elveit dolgozták ki az EU politikusai.

A gyakorlatban a szubszidiaritás meglehetősen szorosan összefügg a nemzeti hovatartozás kérdéseivel. Elsősorban a tradicionális család az, amelyről általában gondolkodtak, az államnak itt lehet beavatkoznia a család támogatásával, és csak akkor kell átvennie a család valamilyen szerepét, ha kimerültek a kapacitások. De „a család” általában azt jelenti, hogy „nők, a hagyományos szerepben”. A német szociálpolitika jó példa erre (például Ostner 1993). Ebben az országban a gyermekellátások nominálisan magas szintűek, a négyhat évesek 65 százalékának van helye valamilyen intézményben. Ezek nagy része azonban csak részidős ellátást nyújt, legtöbbször étkeztetés nélkül. Ez pedig általában nem teszi lehetővé az anyáknak, hogy teljes munkaidőben dolgozzanak, és szakmai karriert fussanak be. Valójában ez a gyermekellátási mód a tradicionális anyaságot támogatja, ahol a gyermekek gondjától való néhány órás szabadulás kissé könnyebbé teszi az életet. Ez a hagyományos éthosz kapott további támogatást azzal, hogy gyakran a helyi egyház szervezi meg a szolgáltatásokat. A szubszidiaritás elve ott, ahol a közszféra a meglévő struktúrákat támogatja, változatlanul érvényesül.

4. A nemi egyenlőtlenség tételezése

Azzal, hogy az EU igazságos versenyhelyzetet óhajt biztosítani a belső szabad piacokon a munkának, a tőkének, a javaknak és a szolgáltatásoknak, nyilvánvalóvá teszi, hogy beavatkozik a formális gazdasági folyamatok szintjén. Bármilyen kritika illesse is ennek a beavatkozásnak a természetét, és bármennyire elhanyagolják is ezek szélesebb társadalmi hatásait (nem utolsósorban a nemi hovatartozással kapcsolatos kérdéseket), az EU legalábbis megkísérli, hogy fogalmat alkosson az európai gazdasági fejlődésnek ezekről az alapvető mechanizmusairól. Ugyanez nem mondható el azonban a nemi hovatartozással kapcsolatos politikáról. Még ha sikeres is lenne a megvalósítás, az EU egyenlő esélyek politikája (amint az az elnevezéséből is látható) többnyire csupán reagál a nemi egyenlőtlenségből fakadó tünetekre vagy következményekre. Például az alacsony keresetet nyújtó vagy perifériális munkahelyeken foglalkoztatott nők alkalmazási feltételei javulhatnak, mivel a szociális védelmet a részmunkaidős állásokra is kiterjesztették. Ennek az egyenlőtlen helyzetnek a következményeivel azonban nem törődnek. Senki nem kérdezi meg, hogy vajon miért dolgoznak elsősorban nők ezeken a perifériális helyeken? Érvelésünkben az következik, hogy a tünetek orvoslása nem elegendő, ha azok a társadalmi folyamatok, amelyek a nemi egyenlőtlenségekhez vezetnek, változatlanok maradnak.

A nemi egyenlőtlenség okai és a munkavállalási elmélet

Melyek a nemi egyenlőtlenség társadalmi okai? Ebben az írásban nem térhetünk ki a részletekre. Később kifejtendő mondanivalóm szempontjából azonban fontos végiggondolni, hogy mit jelent a differenciált apajogú rendszer mint társadalmi berendezkedés, az a struktúra, amellyel a férfiak uralkodó helyzetbe jutottak és kizsákmányolják a nőket, és ahol mind a kizsákmányolás mértéke, mind a formája különbözik, a körülményektől függően. Minden helyen és időben van „nemi hovatartozással kapcsolatos szerződés”, amely egy általános társadalmi megegyezés arról: mit tesznek, gondolnak a férfiak és a nők, és valójában mit is jelent nőnek illetve férfinak lenni. Ez a szerződés működőképes abban az értelemben, hogy a társadalmi struktúrák olyan specifikus elegyét hozza létre, amely általában apajogú rendszereket jelent. Ezek a szerződések eltérőek a különböző országokban és régiókban (lásd Duncan 1994a, 1996).

Walby (1990) az apajogú társadalmi rendszerek hat elemét különbözteti meg. Ezek az elemek 1) a fizetett munkában, 2) a háztartásban, 3) az államban, 4) a férfi-erőszakban, 5) a szexualitásban, és 6) a kultúrában találhatók. Mindegyik összetevő lehetővé teszi, hogy a férfiak kizsákmányolják a nőket és uralkodjanak felettük. Például a munkaerő-piaci vertikális és horizontális szegregáció jól ismert folyamatai a nők esetében azt jelentik, hogy a nők gyakrabban fejezik be pályájukat egy alacsonyan fizetett, kevésbé biztos és kevesebb elismeréssel járó munkahelyen, mint a férfiak. Erősíti ezt a tételt az a jelenség is, miszerint a háziasszonyi szerep kitüntetett mivolta sem fejez

ki más igényt, mint azt, hogy a nők leginkább ingyen dolgozzanak. A patriarchális viszony a fizetett munkában és a háztartási feladatok fenti kombinációjával a nőket a férfi kenyérkeresőktől/háztartásfőktől függő helyzetbe hozza, a patriarchális állami politika pedig támogatja a munka ilyesfajta, nemi hovatarozáson alapuló megosztását. Tovább erősíti ezt a függőséget a félelem a férfi-erőszaktól. Más szavakkal: a nők „egyenlőtlen esélyei” egy integrált apajogú rendszer következményei, amely a társadalmi élet sokféle, egymással összefüggő mezőjében fogalmazódik meg.

Az EU nemi szerepekkel kapcsolatos politikája rögtön másként fest ennek fényénél. Először is a politika nem veszi figyelembe a patriarchális struktúra több elemét. Nincsenek politikai elképzelések a háztartási munkaformák megosztására, a férfi-erőszakra, a szexualitásra és a kultúrára vonatkozóan. Másodsor, mert a politikák figyelmen kívül hagyják ezen összetevők interakcióit. Igaz, hogy léteznek politikai elképzelések a fizetett munkában észlelhető nemi egyenlőtlenségekkel és a jóléti államban az alkalmazottak helyzetével kapcsolatban, ezektől azonban még akkor sem várhatunk komoly hatást, ha ezeket törvénybe iktatják, különösen, hogy elszigetelten alkalmazzák az intézkedéseket. Ennek oka, hogy a legfontosabb az elemek közötti kapcsolat. Annak például nincs sok értelme, hogy a nők számára oktatási programokat alakítsanak ki akkor, amikor a gyakorlatban nekik kell a házimunkát elvégezniük, és ők azok, akiket az állami politika, a kulturális imázs és a férfiak erőszakoskodása (például a munkahelyi zaklatások) mind ebbe az irányba terel. Az eredmény: magasan képzett háziasszony és a háztartási kötelezettségek miatt helyhez kötött rész munkaidős, a képzettségi szintjénél alacsonyabban foglalkoztatott dolgozó.

Az EU nemi hovatarozással kapcsolatos politikájának korlátozott működési terét, azaz a szinte csak a formális foglalkoztatottságra irányuló hatékonyságot talán azzal lehet védeni, hogy ez a legfontosabb eleme a patriarchális rendszer fenntartásának. Annak azonban semmiféle elméleti indoka nincs, hogy ennek így is kell maradnia. Úgy tűnik, ez az álláspont inkább a maradékelv közgazdasági szemléletét jeleníti meg, amit a nemi hovatarozással foglalkozó tanulmányok részletesen taglalnak.

A nők részvétele a formális munkaerőpiacon további, a nemekkel kapcsolatos egyenlőtlenségeket hozhat felszínre, emiatt is fontos lehet megjelenésük ezen a területen. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a fizetett munka a meghatározója vagy a forrása a patriarchális viszonyoknak. A munkaerőpiaci egyenlőtlenség nem oka a nemek egyenlőtlenségének, inkább fordítva, ezek a munkaerőpiaci egyenlőtlenségek az egyenlőtlen nemek közötti viszonyokat tükrözik.

Ez a – lényegét tekintve – közgazdaságtani szemlélet tükröződik, és még hangsúlyosabban jelenik meg azokban az EU (és nemzeti) politikai intézkedésekben, amelyek a nők munkaerő-piaci részvételével foglalkoznak. Az egyenlőtlenség legfontosabb jelzőjének tekinthetjük azokat az eltérő arányszámokat, amelyek a különböző gazdasági tevékenységekben mutatkoznak meg. Az egyes országok foglalkoztatási arányszámai ugyan változóak, de általánosan megfigyelhető, hogy a foglalkozási és nemi szegregáció következtében a nők aránya az atipikus és a rész munkaidős munkákban feltűnően

magas. Mindezek ellenére a nők emelkedő részvételét a munkaerőpiacon Nyugat-Európában (a korábbi Kelet-Németország kivétel az emelkedés alól) mindenütt a haladás jeleként értékelik.

Lényeges problémák vetődnek föl ezzel a pusztán számadatokat figyelembe vevő szemlélettel. Hakim (1993) kimerítően tárgyalja ezeket. Először is, ha figyelembe vesszük a ledolgozott órák számát is, akkor kiderül, hogy a nők emelkedő részvétele többnyire csak látszat. Hakim kimutatja, hogy – a felvonultatott tudományos bölcességek ellenére – Nagy-Britanniában 1851 és 1988 között egyáltalán nem emelkedett a nők munkavállalása, ha a ledolgozott munkaidő órák számát is figyelembe vesszük. Mindössze annyi történt, hogy a részmunkaidős elfoglaltságok vették át a teljes idejűek helyét. Ha a teljes munkaidős egyenleget nézzük, az 1980-as években lényegében csökkent a női foglalkoztatottság, az EU-beli látszólagos emelkedés valójában csökkenést jelent (EC 1989, Hakimnál 1993). Lehet persze azzal érvelni, hogy jelenleg mégiscsak több nő áll kapcsolatban a munkaerőpiaccal, még akkor is, ha ezek atipikus munkák. Ekkor azonban gyorsan szemügyre kell vennünk, hogy milyen minőségű munkák is ezek és mi a társadalmi tartalmuk. A részmunkaidős munkák ugyanis gyakran mindössze kiegészítő tevékenységek – és nemcsak abban az értelemben, hogy mennyi a ledolgozott munkaidő, és mennyi a kereset, hanem abban is, hogy milyen társadalmi pozíciót foglal el az, aki ezeket végzi. A nők továbbra is inkább az otthoni munkák végzői, mint fizetett munkavállalók (Duncan 1991). Ezenkívül természetesen a nők az atipikus és a részmunkaidős munkákkal is kevesebbet keresnek, mint a férfiak. A gazdasági tevékenységgel nem feltétlenül jár együtt a foglalkozási szegregáció vagy a női–férfi munkabérek közötti olló kinyílása. Nagy-Britanniában tehát a bérek közötti szakadék széles maradt (az átlagos férfi fizetések körülbelül 30 százalékkal magasabbak, mint a nőké), pontosan azért, mert a nők nagyobb mértékben vállaltak munkát, azonban inkább a rosszul fizetett, részmunkaidős állásokat foglalták el. Walby (1994) kifejti, hogy annak kérdése: vajon a nők részvétele a munkaerőpiacon felszabadító hatású-e vagy sem, kizárólag az adott helyzettől függ. A magasabb arányú részvétel a munkaerőpiacon a férfiuralmi kizsákmányolás formáinak változását fogja jelenteni – de a kizsákmányolás mértéke és intenzitása ugyanolyan mértékben nőhet, mint ahogyan csökkenhet is. Walby Nagy-Britanniát olyan esetnek tekinti, ahol a közsférőben tapasztalható magas fokú férfiuralom (a nők ugyanis nem szorítkoznak többé csupán a magánszféra háztartáson alapuló szerepébe) keveredik a nagyarányú kizsákmányolással a munka területén. De az EU női foglalkoztatáspolitikája egyszerűen figyelmen kívül hagyja ezeket a kérdéseket, és még akkor is alig történik valami, ha egyáltalán felmerülnek ilyenek. Különösen azokon a szociálpolitikai intézkedéseken hagyott jól látható nyomokat ez a hiányosság, amelyeket a foglalkoztatás, különösen a standard foglalkoztatás (vagyis a férfi normák szerinti folyamatos, teljes munkaidős munkák) alapján hoznak meg. Hol találhatók például a gyerekellátásokra vonatkozó szociálpolitikai kezdeményezések? Az EU még a saját tanácsadójának véleményét is figyelmen kívül hagyta ebben a vonatkozásban.

A nemi hovatartozással kapcsolatos szerződések

Mi lehet a legfontosabb oka a nemek egyenlőtlenségének? Lehetséges, hogy ebben a háztartás a meghatározó, ahol a nők tevékenységét általában az otthoni szerepekre szűkítik? Ebből a szempontból a gyermekellátások politikája alapvetően fontos beavatkozás lenne. Ismételjük: ez a feltételezés elméletileg nem igazolható, amint azt Walby (1990) is bebizonyította. A patriarchális struktúrák interakciója az, ahol az eltérő fejlettségű részek egyszerre vannak jelen, a különböző körülmények között kialakult szerkezeti elemek összjátéka okozza a nemi hovatartozásból fakadó egyenlőtlenségeket. Történelmi és összehasonlító bizonyítékaink vannak a gyermekellátások szerepének jelentőségéről. Az biztos, hogy azokban az országokban, ahol magas színvonalú a közszféra által nyújtott gyermekellátás, rendszerint magas a női munkavállalási arány is (Duncan 1996). De mi volt előbb, a tyúk vagy a tojás? A történelem azt mutatja, hogy rendszerint a társadalmi munkamegosztásban bekövetkező változások, összefonódva a nők követeléseivel, együtt vezetnek a gyermekellátások magasabb szintű kialakulásához – és nem fordítva (lásd Hirdmann 1990a, 1990b, Svédország példáján). Vannak azonban olyan országok, ahol magas színvonalú a gyermekellátás, de viszonylag alacsony a női munkavállalók aránya, mint például Belgiumban. Németország esete jól példázza, hogy mi történik ott, ahol a gyermekellátásokat főként az anyák otthoni háztartási munkája támogatása érdekében alakították ki, nem pedig azért, hogy fizetett munkát vállaljanak. A közszolgálati gyermekellátó intézmények lehetővé teszik, hogy az anya néhány órára felszabaduljon a házimunka alól, esetleg részmunkaidős munkát vállaljon, de teljes időben nem tud dolgozni. Ez jól illik abba az ideálisnak tartott, az állam által támogatott modellbe, ahol a férfi kenyérkereső/női háztartásvezető pár lép házasságra (lásd Pfau-Effinger 1994, Ostner 1993). A gyermekellátás nem a meghatározó eleme a női munkavállalás arányának és státusának (lásd Hakim 1995b). És természetesen emlékezzünk vissza a korábban írottakra: ha a gyermekellátások kiépítettsége magasabb arányú női munkavállalót jelentene is, ebből nem feltétlenül következik a nemek egyenlősége.

Ez az érvelés visszavezet minket a nemi hovatartozással kapcsolatos szerződések gondolatához, ahhoz a felszínes társadalmi egyetértéshez, amelynek lényege, hogy megszabja: mit cselekedhetnek, gondolhatnak és valójában kik is a nők és a férfiak. Az ilyesfajta szerződés (magát a fogalmat Skandináviában újították fel, a férfiak által definiált „szociális”, a tőke és a munka közötti szerződés ironikus ellenpontjaként) koronként és helyenként eltérő képet mutat (lásd Hirdmann 1990a, 1990b és Duncan 1994a). Ezek azonban egyúttal egyoldalú szerződések, jóllehet elismerik, hogy az alárendelt szerepet játszó fél (a munka vagy a nők) is rendelkezik bizonyos hatalommal és befolyással. Bár a nemi hovatartozással kapcsolatos szerződéseket fel lehet bontani, meg lehet változtatni, ezek viszonylag mégis állandóak. Ez nemcsak azért van így, mert mélyen beleágyazódtak a társadalom elvárásaiba és előfeltevéseibe (például arról, hogy hogyan nevelik a fiúkat és hogyan a lányokat), de azért is, mert egyúttal az intézményes struktúrák talaját is alkotják ezek a létrejövő szerkezetek, amelyek azután tovább erősítik a szerződéseket.

A politikai döntések (például a gyermekellátásokról) és a munkaerőpiac szerkezete (például a részmunkaidős foglalkoztatás kialakulása) tükrözik azokat az elvárásokat és feltételezéseket, hogy kik is a nők és a férfiak. Az ettől eltérő magatartások marginalizálódnak.

Pfau-Effinger (1994) ezzel a modellel magyarázza meg a nők részmunkaidős munkavállalási viselkedésének különbségeit. Finnországot és a korábbi Nyugat-Németországot használja a típusok bemutatására. Finnországban az aktív korú nők nagyon magas arányban dolgoznak (72 százalék volt a munkavállalók aránya 1989-ben), és csaknem mindenki teljes munkaidőben dolgozik (mindössze 10 százalék a részmunkaidős állások aránya). Ez nem új jelenség, mert majdnem ugyanennyi finn nő dolgozott az 1950-es években, többnyire ugyanúgy teljes munkaidőben, mint manapság. Nyugat-Németországban azonban az aktív korú nőknek csak 57 százaléka lépett be a munkaerőpiacra, közülük 31 százalék részmunkaidőben. Ez a viszonylag alacsony és inkább marginális „feminizálódás” is csak újabb jelenség, az 1950-es években sokkal alacsonyabb volt ez az arány.

Sem a gyermekellátásban, sem a járadékok rendszerében vagy a gazdasági struktúrában nincs akkora különbség, mint ami a két országban tapasztalható női munkavállalási arány közötti nagy különbséget megmagyarázná. Valójában azonban – bár lehetnek kapcsolatok ezen tényezők között – a nők viselkedésében mutatkozó különbségek már az intézmények kialakulása előtt is fennálltak. Pfau-Effinger szerint tehát inkább az a kérdés, hogy miként vonatkoztatták a nők és a különböző intézmények az egyes kulturális normákat és értékeket a fizetett munkával kapcsolatos orientációjukra és viselkedésükre.

Honnan jöttek ezek a kulturális normák és értékek? A kulcs a nők változatos társadalmi beilleszkedési módszereiben rejlik. Németországban a férfi kenyérkeresőn alapuló házasság központi jelentőséggel bír, ez a normatív alap mind a férfiak, mind a nők számára, amikor kialakítják elképzeléseiket az életről, gyerekeik neveléséről és munkavállalási stratégiáikról. Ezeket az elképzeléseket támogatja és tükrözi mind a jóléti politika, mind az intézmények sora, beleértve a munkáltatókat is. Finnországban teljesen eltér ettől a modelltől a családra, a munkaerőpiacra és az állam szerepére vonatkozó szerződés. Itt a két független személyiség együttéléséről szóló elképzelésen alapul a család, amelyben ki-ki a saját munkájával tartja fenn magát. Mind a nők énképébe, mind a társadalmi normákba ez ivódott be. Tehát ezt a normát tükrözik és támogatják a jóléti és adórendszerek, valamint a munkaadók elvárásai is. Ha egy finn nő részmunkaidőben szeretne dolgozni (bár a legtöbbjük nem akar), ezt nehéz lenne megtennie, mert az intézményes és szociális támogatások igen gyengének bizonyulnának ehhez. Hasonlóképpen: ha egy német részmunkaidőben foglalkoztatott nő teljes időben akarna munkát vállalni (de a felmérések szerint a legtöbb nem akar), az intézményes és szociális struktúrák nehezzé tennék ezt a számára.

Pfau-Effinger e nehézségek eredetét az ipari, kapitalista társadalomba való átmenetben véli felfedezni. Az átmenet előtt a legtöbb nő a termelésben, általában családi vállalkozásokban dolgozott. Az ipari fejlődéssel és az urbanizációval együtt járt, hogy ezeket a már létező integrációs modelleket

maguk mögött hagyták, lerombolták vagy átalakították. De hogy miképp ment végbe ez az átalakulás, az nagyon különböző volt, és ennek nyomán a nők társadalmi integrációjának különféle modelljei is eltérő módon váltak meghatározóvá. Németországban az ipari proletariátus a családi formációk egy burzsoá modelljét tette a sajátjává, Finnországban a nők, mint termelőmunkások, a régi mezőgazdasági modellt újtották meg, a saját igényeikhez igazítva.

Ha egyszer kialakultak, ezek a nemi szerepekkel kapcsolatos szerződések mélyen beágyazódnak a társadalomba, és hosszan tartóak lesznek. Bekövetkezhet ugyan valamilyen átalakításuk, és Hirdmann (1990a, 1990b) azt is megmutatta, hogy a svéd „háziasszonyi szerződés”, amely a jelenlegi német modellhez hasonló volt, hogyan alakult át egy „egyenlőségi szerződésé” az 1950-es és 1960-as években (lásd Duncan 1994b). Ebben az esetben a gazdasági változás és a nők megváltozott követeléseai mintegy kettős stimulusként hatva hozták létre a szociális reformot. Kelet-Németország egy ellenpélda. A munkavállalási lehetőségek és a gyermekellátási rendszer összeomlása ellenére kevés adat mutat arra, hogy a kelet-német nők magukévá tették volna nyugat-német sorstársaik háziasszony-alapú énképét (Quack és Maier 1994). Sackmann és Haüssermann (1994) a nemi hovatartozással kapcsolatos szerződések erejére is utalnak. Itt a regionális különbségeken van a hangsúly, ahol is Nyugat-Németország egyes tartományai, vidékei különböző képet mutatnak a nők munkavállalásáról. A világháborúk, a nácizmus feltámadása és leverése, a gazdasági és társadalmi változások, a területi újrendeződések és a megemelkedett női munkaerő-részvétel ellenére a német nők között a fizetett munkavállalók területi arányainak képe 1996-ban alig különbözött a száz évvel korábbtól.

Az EU nemi hovatartozással kapcsolatos politikájának összetevői

Mit jelent mindez az EU nemekkel kapcsolatos politikájának szempontjából? A válasz egyszerű, ha ez nem is meglepő. A politika céljai a munkavállalás kérdéseiben csak a felületen mozoghatnak. Ahhoz, hogy hatékony legyen a politika, a kulturális normákat és hagyományokat kell megcéloznia. A nők fizetett munkavállalása csak egy része ezeknek a kulturális normáknak és tradícióknak, de ennél többet kellene tenni ahhoz, hogy a nők férfiakhoz viszonyított társadalmi helyzetét meg lehessen javítani. Maga az egyenlő esélyek biztosítása lenne ez a politika. De ha a nők munkavállalási arányának vizsgálatát csak ballasztnak tekintjük, vagyis olyasvalaminek, ami nem több, mint a nők társadalmi helyzetének valamifajta általános jelzőszáma, akkor vajon melyek lesznek azok a standardok, amelyeket az EU-politika a nemek egyenlőségének eléréséhez kitűzhet? Hogyan mérhető a nők megjavult társadalmi helyzete, ha nem egyszerűen a nők munkavállalási arányait nézzük? A társadalmi helyzet szélésebb értelmezésnek egyik útját Orloff (1993) mutatta be. Kísérletet tett a feminista analízis és a nemi hovatartozás kérdései iránt érzéketlen Esping-Andersen és mások által kidolgozott, a jóléti államok kategorizálására szolgáló „hatalmi források” modell szintézisére. Al-

ternatív mérési módszereket ajánl a jóléti rendszerek közötti különbségtételre, amelybe a nemekkel kapcsolatos, valamint az osztályviszonyok kérdése is beletartozik, és ez lesz a hatalmi források modelljének alapja (lásd még Williams 1995). Orloff modellje „a nemi szerepek szerint vizsgált dimenziókat” használja a hatalmi források modelljében, amely az alábbi öt pontot emeli ki:

1. Mennyiben és hogyan szabadítják fel az állami politikák a nőket a pusztán háztartási feladatok alól, és mennyiben segítik elő, hogy otthonukban is nagyobb legyen az egyenlőség?

2. Mennyiben reprodukálják az állami jóléti politikák a férfi kenyérkereső/női házimunkát végző modellt, beépítve például ezt a normát a társadalombiztosítási rendszerekbe?

3. Mennyiben „garantálják [az államok], hogy a nők fizetett munkát tudjanak vállalni, és mit tesznek az ezt elősegítő ellátórendszerekért? Valamint azért, hogy az otthoni és a munkahelyi feladatok közötti egyensúlyt meg tudják találni? Mit tesznek azért, hogy intézményes garanciák legyenek minderre?”

4. Az állami feltételek milyen mértékben bátorítják a nők munkavállalását?

5. Mit tesznek az államok azért, hogy a nők képesek legyenek autonóm háztartásokat fenntartani, és mennyiben szabadok abban a tekintetben, hogy ne kelljen házassági/partneri kapcsolatokat létesíteniük azért, hogy anyagi vagy jóléti támogatásokat kapjanak?

Ez az öt pont standardok felállításának is tekinthető az egyenlő esélyek politikájában. A nők fizetett munkavállalása fontos, de csak egy része annak a szélesebb kulturális változássorozatnak, amelyben a nők társadalmilag függetlenekké válhatnak és nemcsak a fizetett munka vonatkozásában, hanem a fizetetlen munka területén is, ahol a gondozási és háztartási munkákat végzik. Ezenkívül fontos lenne olyan intézkedéseket hozni, amelyek a férfiak erőszakos cselekedeteivel (mint például a munkahelyi szexuális zaklatások), a férfiak nők fölötti szexuális hatalmával (mint a reprodukciós technológiákhoz jutás és ezek fejlesztése) foglalkoznának. Az életnek ezeket a területeit Orloff figyelmen kívül hagyta (feltehetőleg azért, mert szociálpolitikai nézőpontból dolgozta fel a létező állami politikát), de ezek alapvetően fontos kérdések a nők társadalmi egyenlőségének eléréséhez.

Az EU egyenlő esélyek politikája kialakításának feladata szélesebb, holisztikusabb szemlélet szerint bonyolultnak tűnik. Mégis egyedül ezen az úton jöhetne létre a javulás nagyobb esélye. Svédország példája nagyon jól mutatja a problémát. Az 1950-es években Svédország nyilvánvalóan „háziasszonyi szerződés” szerint működött, ahol az állam a férfi kenyérkereső/női házimunkát végző pár normáját támogatta. Az utóbbi 40 év során a nők olyan helyzetet értek el, hogy egyszerre lehettek teljes munkaidőben dolgozó munkavállalók és anyák (Svédországban ma a nyugat-európai országok közül az egyik legmagasabb a születési arányszám), s mindezt függetlenül, az állam egyenjogú polgáraitként gyakorolhatják. A foglalkoztatási egyenlőség központi jelentőségű volt ebben a változásban (és ezt a központi szerepet néha a nemi hovatartozással kapcsolatos hivatalos svéd álláspont egyik limitáló tényezőjének tekintik), de nem pusztán ez volt az egyetlen kérdés. Ugyan-

olyan fontosnak tekintették azt az elképzelést, hogy a nők társadalmi egyenlőségéhez a független társadalmi élet, társadalmi lét kialakításának képessége is szükséges. Ezt a megoldást egyesek azzal bírálták, hogy ez leginkább „férfiuralom, más eszközökkel”, ahol a nők az államtól függenek, nem az egyes férfiaktól. Ennek ellenére mégis jelentős volt a javulás a nők helyzetében (lásd Duncan 1994b). Jelzésértékű, hogy Svédországban csaknem az összes női szervezet ellenezte az ország EU csatlakozását az 1994-es népszavazási kampány során, mert attól féltek, hogy vívmányaikat elveszítik.

5. Következtetések

Első látásra az EU nemeket illető politikája meglehetősen lenyűgözőnek tűnik. A nemek egyenlőségéről létezik egy alap-megállapodás, törvény biztosítja az azonos béreket, a munkában és a társadalombiztosításban az azonos elbánást, sok, folyamatban lévő kezdeményezéssel. Az Európai Bíróságnak joga van a törvény be nem tartása vagy helytelen alkalmazása fölött ítélni, kialakítottak egy követő, kutató és fejlesztő kapacitást is. Mindennek ellenére azonban a nemek egyenlőségét célzó politikai apparátusnak komoly korlátai vannak.

Először is az EU-nak az egyenlő esélyek elérését szolgáló reformjai nem elégségesek még az EU saját fogalmai szerint sem, hiszen itt „férfiak szabályozzák a nők jogait”. Csak csekély mértékben hatnak a foglalkoztatási kérdésekre, és nincs befolyásuk a nők társadalmi helyzetének pozitív befolyásolására sem. Másodsor: az EU-t magát is alapjaiban határozza meg a nemi hovatartozással kapcsolatos kérdéskör. Hiszen – amint arról már volt szó – a szervezet mindmáig elsősorban gazdasági csoportosulás maradt, ahol a nemek kérdéseit legtöbbször a munkaerőpiacok felszabadításának prizmaán keresztül nézik, ahol is a teljes munkaidőben dolgozó férfi munkavállaló a feltételezett mérce. Ezt erősíti a politikailag domináns kereszténydemokrata konzervatív jóléti állam paradigmája, amely a férfi kenyérkereső/női háztartási munkát végző családok modelljét favorizálja. További támogatást jelent a szubszidiaritás elve, ahol a hagyományos családokat tekintik a társadalom alapjának, valamint a „kemény” gazdasági beszédmód nemi hovatartozással összefüggő kitételei. Végezetül, és ez a legkomolyabb tényező, bizonyos, hogy a nők társadalmi helyzete olyan hosszan tartó, a társadalomban mélyen gyökerező, nemi szerepekkel kapcsolatos szerződésektől függ, amelyekben lenne mit tenniük.

Hogy munkájuk sikeresebb legyen, ahhoz az egyenlő esélyek politikáját újra a figyelem középpontjába kellene állítani, és el kell tekinteni a pusztán munkapiaci részvétel biztosításától, s ki kell fejleszteni a nők társadalmi függetlenségét (ahol a fizetett alkalmazás csak egyetlen összetevő). Ez azt jelenti, hogy olyan politikai célokat kell kitűzni, amelyek érintik a gondozás, a házimunka, a háztartási felelősségek megosztása, a férfi erőszak és a férfiaknak a nők fölötti, szexuális hatalma kérdéseit. Az EU politikájának az alábbi célokat kellene kitűznie:

1. Felszabadítani a nőket a kizárólagos háztartási felelősségek alól, és az otthonokban is megvalósítani a nagyobb egyenlőséget.

2. Harcolni azok ellen az intézményes és kulturális előfeltevések ellen, amelyek a férfi kenyérkereső/női házimunkát végző családmódellet tételezik.

3. Engedni, hogy a nők hozzájussanak a fizetett alkalmazásokhoz és a szolgáltatásokhoz (például gyermekfelügyelet) úgy, hogy az otthoni és a munkabeli kötelezettségeik között egyensúlyt tudjanak teremteni.

4. Képessé kell tenni a nőket arra, hogy autonóm háztartásokat alakítsanak ki és tartsanak fenn, meg kell szabadítani őket attól a kényszertől, hogy azért lépjenek házasságra/párkapcsolatra, hogy anyagi vagy jóléti támogatást kapjanak.

5. Harcolni kell a férfi erőszak ellen (például a munkahelyi szexuális zaklatások ellen) és a férfiak szexuális hatalma ellen a nők fölött (mint a reprodukciós technológiákhoz jutás és ezek fejlesztése).

A következtetések természetesen mind az egyes országok, mind az EU számára érvényesek. Az azonban mégis csak a szociáldemokrata berendezkedésű, jóléti államokban (nevezetesen Dániában és Svédországban) történt meg, hogy az egyenlő esélyek szélesebb értelemben vett szemlélete befolyással volt a politikára. Továbbá, ahogyan az EU a nemzeti politikákat egyre erősebben az ellenőrzése alá vonja, egyre inkább ez a nemzetek feletti szint lesz a lényeges. (Ezért történt meg, hogy a legtöbb dán és svéd női szervezet szkeptikus volt az EU-tagsággal szemben, vagy ellenezte azt.) Ha a politika a kulturális normák és a hagyományok átalakítását nem képes megcélozni, ha a nők társadalmi helyzetéről nem mint egészről esik szó, az EU egyenlő esélyek politikája feltehetően inkább „grandiózus fantázia” marad, semmint „államok feletti feminizmus”.

Fordította Pik Katalin

Köszönet az IGU Nemek és Földrajzi Bizottságában a „Határokon túl: a több országot átfogó gazdasági és szociálpolitikák” címmel Heidelberg, 1994. augusztus 17–20, valamint a stockholmi Arbetslivscentrumban, 1994. november 28-án szervezett szeminárium résztvevőinek a cikk korábbi vázlatához fűzött megjegyzéseikért.

Irodalom

- Borchorst, A. (1994): *Welfare State Regimes, Women's Interests and the EC (A jóléti államrendek, a nők érdekei és az EC)*. In: D. Sainsbury (ed.) *Gendering Welfare States*. London: Sage.
- Bulletin on women and employment in the EU* (1995) (*Bulletin a nőkről és az alkalmazásról*). In: Information Bulletin, 7 October. Brussels: Commission of the European Community DGV.
- Commission of the European Community (1990): *Equal Opportunity for Men and Women: The Third Medium Term Community Action Programme (1991–95)*. (Egyenlő esélyek férfiaknak és nőknek). Brussels: Commission of the European Community.
- CREW Reports (1993): *Equality Essential to Balanced Society (Egyenlőség szükséges egy kiegyensúlyozott társadalomhoz)* 11: 8–9.
- Cunningham, S. (1992): *The Development of Equal Opportunities Theory and Practice in*

- the European Community* (Az egyenlő esélyek elmélete és gyakorlata az Európai Közösségben). *Policy and Politics* 20(3): 177–189.
- Doogan, K. (1992) *The Social Charter and the Europeanisation of Employment and Social Policy* (A Szociális Charta, a munkavállalás európaizálása és a szociálpolitika) *Policy and Politics* 20(3): 177–189.
- Duncan, S. S. (1991): *The Geography of Gender Divisions of Labour in Britain* (A különböző nemű munkavállalók területi megoszlása Britanniában) *Transactions Institute British Geographers* 16: 420–439.
- Duncan, S. S. (1994a): *Theorising Differences in Patriarchy* (A férfiuralom elméleteket adó különbségei). *Environment and Planning A* 26(8): 1177–1194.
- Duncan, S. S. (1994b): *Women's and Men's Lives and Work in Sweden* (Férfiak és nők élete és munkája Svédországban). *Gender, Place, Culture* 1(2): 261–268.
- Duncan, S. S. (1995): *Theorising European Gender Systems* (Elméletképzés az európai, nemi hovatarozással kapcsolatos rendszerekről). *Journal of European Social Policy* 5(4): 263–284.
- Duncan, S. S. (1996): *The Diverse Worlds of European Patriarchy* (Az európai férfiuralom eltérő világai). Ch. 4. In J. Monk and D. Garcia-Ramon (eds): *Women of the European Union: The Politics of Work and Everyday Life*. London: Routledge.
- EC (European Commission) (1989): *Employment in Europe, 1989* (Munkavállalás Európában). Luxembourg: Office for the Official Publications of the European Community.
- Edwards, J.-L. McKie (1993): *The EEC: A Vehicle for Promoting Equal Opportunities in Britain?* (Az EEC: az egyenlő esélyek előmozdításának eszköze Britanniában?) *Cultural Social Policy* 13(3): 51–65.
- Erberhardt, E. (1986): *Women in EEC: A Missed Opportunity* (Nők az EEC-ben, egy elszasztott lehetőség). *Critical Social Policy* 16(6).
- Esping-Andersen, G. (1990): *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, London: Polity
- Gonäs, L. (1992): *Kvinnors arbetsmarknad i det framtida Europa* 245–76 In: J. Acker et al (eds.) *Kvinnors och Mäns Liv och Arbete*. Stockholm: SNS.
- Hakim, C. (1990): *On the Margins of Europe?* (Európa szélén?) in M. O'Brien, L. Hantrais and S. Mangen (eds.) *Women, Equal Opportunities and Welfare*. Cross-National Research Papers 3. Birmingham: Aston University.
- Hakim, C. (1993): *The Myth of Rising Female Employment* (A női munkavállalás emelkedésének mítosza) *Work, Employment and Society* 7(1): 97–120.
- Hakim, C. (1995a): *Workforce Restructuring in a Cross-national Perspective* (A munkaerő átstrukturálódása nemzetek közötti szinten) *Work, Employment and Society* 9(2).
- Hakim, C. (1995b): *Five Feminists Myths about Women's Employment* (Öt feminista mítosz a nők munkavállalásáról) *British Journal of Sociology* 46: 429–455.
- Hirdmann, Y. (1990a): *Genussystemet in Statens Offentliga Utredningar: 44, Demokrati och Makt i Sverige*. Stockholm: SOU.
- Hirdmann, Y. (1990a): *Att Lagga Livet till Ratta, studier i svensk folkhemspolitik*. Stockholm: Carlssons.
- Hoskyns, C. (1985): *Women's Equality and the EC* (A női egyenjogúság és az EK) *Feminist Review* 20: 71–88.
- Hoskyns, C. (1992): *The European Community's Policy on Women in the Context of 1992* (az Európai Unió nőpolitikája 1992 tükrében) *Women's Studies International Forum* 15(1): 21–28.
- Hoskyns, C.–Luckhaus L. (1989): *The EC Directive on Equal Treatment in Social Security* (Az EK irányelv a szociálpolitikai egyenlő elbánásról) *Policy and Politics* 17(4): 321–336.
- Jackson, P. C. (1990): *The Impact of the Internal Market on Women in the EC* (A belső piac hatása a nőkre az EK-n belül) V/506/90-EN. Brussels: Commission of the European Community.
- Kangas, O. (1994): *The Merging of Welfare State Models? Past and Present Trends in Finnish*

- and Swedish Social Policy (A jóléti állami modellek összeolvadása? A svéd és a finn szociálpolitika múltja és jelenlegi trendjei) *Journal of European Social Policy* 4(2): 79–94
- Meehan, E. (1993): *Citizenship and the European Community (Állampolgárság és az Európai Közösség)* London: Sage.
- Millar, J. (1989): *Social Security, Equality and Women in Britain (Társadalombiztosítás, egyenlőség és a nők Britanniában)*. *Policy and Politics* 17(4): 311–320.
- Moss, P. (1990): *Childcare and Equality of Opportunity (Gyerekgondozás és az esélyek egyenlősége)* Cross-National Research Papers 2. Birmingham: Aston University.
- OECD (Organisation for Economic Cooperation and Development) (1994): *Women and Structural Change: New Perspectives (Nők és a strukturális változások: új perspektívák)* Paris: OECD.
- Orloff, A. (1993): *Gender and the Social Rights of Citizenship: the Comparative Analysis of Gender Relations and Welfare States (A nemek és az állampolgárság szociális jogai: összehasonlító elemzés a nemi hovatartozás szerint és a jóléti államokról)* *American Sociological Review* 58(3): 303–328.
- Ostner, I. (1993): *Slow Motion: Women, Work and Family in Germany (Lassú mozgás: nők, munka és család Németországban)* in J. Lewis (ed.) *Women and Social Policies in Europe*. Aldershot: Elgar.
- Pfau-Effinger, B. (1994): *The „gender Contract” and Parttime Work by Women: Finland and West Germany Compared (A nemi szerepekkel kapcsolatos szerződés és a nők rész-munkaidős munkája: Finnország és Nyugat-Németország összevetése)*. *Environment and Planning A* 26(9): 1355–1376.
- Quack, S. and Maier, F. (1994): *From State Socialism to Market Economy: Women’s Employment in East Germany (Az államszocializmustól a piacgazdaságba: nők munkavállalása Kelet-Németországban)* *Environment and Planning A* 26(8): 1257–1276.
- Rutherford, F. (1989): *The Proposal for a European Directive on Parental leave: Some Reasons Why it Failed (Javaslat a szülői szülési szabadságról szóló európai irányelvre: néhány ok amiért nem sikerült)* *Policy and Politics* 20(3): 301–310.
- Sackmann, R. and Haüssermann, H. (1994): *Do Regions Matter? Regional Differences in Female Labour Market Participations in Germany (Számítanak a régiók? Regionális különbségek a nők munkavállalásában Németországban)*. *Environment and Planning A* 26(9): 137–196.
- Sainsbury, D. (1994): *Gendering Welfare States (A nemi hovatartozás kérdéseivel terhelt jóléti államok)*. London: Sage.
- Spicker, P. (1993): *Can European Social Policy be Universalist? (Lehet-e univerzalisztikus az európai szociálpolitika?)* *Social Policy Review* 5: 207–226.
- Walby, S. (1990): *Theorising Patriarchy (Elméletet gyártó férfuralom)* Oxford: Blackwell
- Walby, S. (1994): *Methodological and Theoretical Issues in the Comparative Analysis of Gender Relations in Western Europe (A nyugat-európai nemi hovatartozás összehasonlító elemzésének módszertani és elméleti kérdései)* *Environment and Planning A* 26(9): 1339–1354.
- Williams, F. (1995): *Race, Ethnicity, Gender and Class in Welfare States (Faj, etnikum, nem és osztály a jóléti államokban)* *Social Politics: International Studies in Gender, State and Society* 2(2): 127–159.